

Aleksandriýaly Gipatiýa

Category: Goşgular, Kitapcy, Psihologiýa, Zenan şahsyýetler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Aleksandriýaly Gipatiýa YLYMA WE ZENANA GARŞY TARYHDAN TRAGIKI SAHYPA

► ALEKSANDRIÝALY GIPATIÝA

Häzir meni hernäçe gynandyrsa-da, size taryhyň iň agyr döwründe ýaşap geçen meşhur filosof, astronom, matematikaçy zenan Gipatiýanyň durmuşyndan söz açmak isleýärim. Gipatiýa kim? Gipatiýa hakynda bir kitabyň arka sahabyna ýazylan ýazgy bilen ony tanatmaga synanşaýyn:

«Ol – taryhyň şaýat bolan iň täsirli we iň özüne çekiji zenanlarynyň biridi. Şol sanda ol aňk edýän owadanlygy we adyny matematikaçy, filosof, astronom hökmünde taryha ýazdyrjak derejede dana hem-de pajygaly ölümi bilen hiç haçan hakydalarydan çykmajak üýtgeşik zenandy.

Daşlanyp öldürilen, jesedi köçelerde süýrelip eti süňkünden aýrylan, şunça görlezilen ejir-gynamalara garamazdan taryhyň ýatdan çykmajak şahsyýetleriniň hataryna giren zenan...»

V asyrdan biziň günlerimize çenli gelip ýeten çeşmeler Gipatiýany Eflatunyň, Aristoteliň we Plotininiň pelsepewi taglymatynyň dowam etdirijisi hökmünde tanadýar.

Gipatiýa 400-nji ýyllaryň başynda Aleksandriýa şäherinde ýaşap geçipdir. Ol geometriýadan we psihologiýadan bilim alypdyr, matematikadan ylmy-barlag işlerini alyp barypdyr, Gomerden we Eflatundan okadypdyr. Gepiň gysgasy, ol tutuş ömrüni ylym-bilime bagyşlan zenandy, «Gözelligiň we danalygyň adam sypatyna giren görnüşidi».

370-415-nji ýyllardan ýaşap geçen Gipatiýa taryhda ilkinji zenan matematikaçy hökmünde tanalýar. Ýaşan döwründe ylym bilen meşgullanan zenanlaryň düýbünden ýok diýerlik derejede azlygyny göz önüne tutanymyzda, munuň Gipatiýa garşy duşmançylyk beslemäge ýeterlik sebäp döredendigini görmek bolýar.

Gipatiýanyň matematikany has gowy bilmegi onuň matematikaçy kakasy Teonyň ýadawsyz tagallasy bilen bolupdy. Matematika ylymlarynda birnäçe işler alyp baran Gipatiýanyň iň esasy eden işi onuň astronomiki tablisalary, konus çyzgylary we diofant boýunça geçiren işleridir.

Onuň Aleksandriýada mugallymçylyk etmegi, suhangöýlügi, danalygy we adatdan daşary owadanlygy özüne köp sanly okuwçy gatlagyny çekmäge sebäp bolupdur. Emma zenan bolup ylymda ýeke özüniň orta çykmagy ylmy jemgyýetçilik tarapyndan oňlanylmandyr we dinden çykanlykda aýyplanyp «aleksandriýaly ynançsyz aýal mugallym» myjabaty ýöňkelipdir.

Aleksandriýada ýüze çykan dini gapma-garşylyk we çaknyşyklaryň dowam edýän wagtynda danalygy, pähim-paýhasy bilen

tapawutlanan Gipatiýany okuwçylarynyň öňünde çykyş edip bolan badyna, birtopar pop alyp gaçýar we ony zalymlyk bilen öldürýärler. Käbir çeşmeler ruhanylar tarapyndan onuň balukgulak daşlary bilen hamynyň soýlup öldürilendigini ýazýar. Gipatiýanyň ölümi hakynda häzir iň ynamdar çeşme wizantiýaly taryhçy Sokrat Sholastigiň 439-njy ýylda ýazyp gutaran «Historia Ecclesiastica» atly taryhy eseridir. Sokrat Sholastik bolup geçen wakalary şeýle gürrüň berýär:

[i]«Ölýänçä Gipatiýanyň arkasynda duran we onuň öňki okuwçysy Aleksandriýanyň häkimi Orest bilen Gipatiýany «dinsizlikde» we «şeýtanlykda» aýyplaýan Aleksandriýanyň baş ýepiskopy Kirilliň arasynda bolup geçen dawa şäher jemgyýetçiliginiň arasyna bulagaýlyk salmaga ýeterlik boldy. Gapma-garşylykly wakalar Gipatiýanyň 415-nji ýylda daşlanyp öldürilmegine çenli möwç aldy».[/i]

Fransuz ýazyjysy Wolter bir ýazgysynda bu pajygaly wakadan: «*Pop sypatyna giren itleriň eden wagşyçylykly jenaýaty*» diýip söz açýar.

Ýazyjy Gipatiýa bilen birlikde Aleksandriýada adamkärçiligiň we matematikanyň hem ölendigini gynanç bilen belleýär.

Ölüminden soň oňa degişli näme bar bolsa ýok edilmäge, ady taryhyň we ylymyň sahypalaryndan öçürilmäge çalşyldy.

Şeýle-de bolsa, ne Gipatiýanyň okuwçylary, ne-de aleksandriýalylylar muňa ýol berdi. Bu pajygaly waka hiç haçan ýatdan çykmady. Gipatiýa we onun başyndan geçenler köp sanly eserlerde, suratlarda, kitaplarda we goşgularda ýaşamaga dowam etdi.

Gipatiýanyň biziň günlerimize çenli gelip ýeten eserleri:

- 1). «Arifmetika boýunça düşündiriş», 13 tomluk;
- 2). «Apollonyň konuslary boýunça düşündiriş»;
- 3). «Ptolomeýiň «Almagestine» düzediş»;
- 4). (Kakasy) «Teonyň «Okklidiň elementleri» eserine düşündiriş»;
- 5). «Astronomiýanyň kanunlary» (“The Astronomical Canon”).

Gipatiýa köp eserlere, suratlara, kitaplara, poetiki eserlere tragiki ylham çeşmesi bolup hyzmat edipdir.

Bu pajygaly wakanyň täsirleri biziň edebiýatymyzda hem özüni görkezdi. Halide Edip Adywardyň bir meşhur romany Gipatiýanyň durmuşyndan täsirlenmedir.

XX asyryň meşhur fransuz şahyry Şarl Mari Rene Lekont de Lil «de Lisle Hypatia» atly goşgusynda şeýle diýýär:

*«Eflatunyň ruhy, Afroditaň bedeni
Gellasyň enaýy asmanyna çekildi...»*

Taryh bu pajygaly waka sebäp bolanlary gazaply ýazgarypdyr. Gipatiýanyň ady biziň günlerimizde-de ýaşamaga dowam edýär...

Häzire çenli ýazan hiç bir ýazgym meni şular ýaly gynanja goýmandygyny hem şu ýerde ýörite belläp geçmek isleýärim. Men şu makalany garamaňlaý Gipatiýanyň başyndan geçen tragiki hekaýatyny hemmeleriň bilmegi, ylym üçin çykylan ýollaryň hemişe, her jemgyýetde we her taglymda, hususanam zenan bolup bu ýola çykmagyň kyndygyny ýañzytmak üçin ýazdym.

Ylym we ylahy adalat hemişe bolar, oňa ömrüni bagyş eden janlaryň ýatlamasy-da şeýle...

Prof. Dr. Nazan APAÝDYN DEMİR.

Mugla. Zenan şahsyýetler